

THE HISTORY OF THE ALTAR IN WKRYUJŚCIE

The Passion altar from Wkryujście (Ückermünde), which is a work of late German artistic origin, was founded by the Pomeranian Prince Bogustaw X around the year 1510-1520. It survived in the form of 11 bas-reliefs, which together with the figure of St. Peter associated with the altar, were exhibited in the Szczecin Stadtmuseum and later in Provinzialmuseum Pommerscher Altertümer before the Second World War. After the evacuation during the Second World War, seven of the plates were found and they were included in the National Museum in Szczecin collection. The remaining four were taken by the Red Army. Two of them were returned by the Soviet Union in 1956 and two were found by accident in Riga and luckily returned in 2006. Unfortunately, the post-war fate of the figure of St. Peter remains unknown.

Plaskorzeźby ołtarza z Wkryujścia
na ekspozycji Muzeum Narodowego
w Szczecinie, 2012 r. Fot. G. Solecki

KWATERY ODZYSKANE:

Pojmanie Chrystusa
– rewindykac z Moskwy,
1956 r.

Niesienie krzyża
– odzyskana w 2006 r.

KINGA KRASNODĘBSKA

HISTORIA OŁTARZA Z WKRYUJŚCIA

W 2006 r. Muzeum Narodowe w Szczecinie odzyskało ostatnie dwie z brakujących płaskorzeźbionych kwater ołtarza z Wkryujścia. Fragmenty ołtarza rozproszone w wyniku działań II wojny światowej zostały szczęśliwie odnalezione i ponownie zdobią szczecińską ekspozycję

Ołtarz wkryujski, niezwykle późnogotyckie dzieło z rejonu Pomorza, pierwotnie znajdował się w kościele Mariackim we Wkryujściu (Ückermünde) jako ołtarz główny. Datowany na lata około 1510–1520¹, zgodnie z tradycją został ufundowany przez księcia Bogustawa X z rodu Gryfitów, jednego z najstłanniejszych władców w historii Pomorza². Fundacja ołtarza przez księcia Bogustawa X wydaje się wysoce prawdopodobna, nie tylko z powodu funkcjonowania we Wkryujściu jednej z rezydencji książęcych, lecz przede wszystkim ze względu na okazały charakter, klasę i walory artystyczne dzieła.

Cykl przedstawień ołtarza związany jest z męką i śmiercią Chrystusa. Sceny kompozycyjnie nawiązują do popularnych wówczas wzorów graficznych mistrzów Martina Schongauera i jego ucznia Monogramisty AG oraz Hansa Schäuffeleina. Wykonane przez nieznaną warsztat snycerski, w swej genezie artystycznej nawiązują do dzieł najważniejszych ówczesnie twórców północnoniemieckich³.

Ukrzyżowanie – odzyskana w 2006 r.

Zdjęcie z krzyża - Opatkiwanie
– rewindykacja z Moskwy, 1956 r.

Ołtarz wkryujski przetrwał do dziś w formie jedenastu płaskorzeźbionych przedstawień; trzech dużych i ośmiu mniejszych (il. 1). Rozmiary ocalałych fragmentów o wysokości od 84 do 140 cm, świadczą o pierwotnej monumentalności retabulum. Historia ołtarza wkryujskiego to niezwykle losy dzieła wielokrotnie przemieszczanego, częściowo utraconego i szczęśliwie odzyskanego.

Podczas wojny trzydziestoletniej Wkryujście zostało splądrowane i zniszczone przez Szwedów. Nie wiemy, czy w wyniku działań wojennych ucierpiało także budynek kościelny i stojący w nim ołtarz, wiadomo jednak, że kościół funkcjonował nadal, o czym świadczą liczne fundacje mieszczkańskie, poczynawszy od 1648 r. do 1703 r.⁴ W latach 1752-1766 średniowieczny kościół zastąpiono budowlą barokową, do czego przyczynił się król pruski Fryderyk II⁵. Ołtarz wkryujski, rozebrany zapewne podczas budowy nowego kościoła, nie powrócił na swe pierwotne miejsce, o czym świadczy fundacja nowego ołtarza głównego w 1775 r.⁶ Płaskorzeźbione fragmenty starego ołtarza prawdopodobnie już wówczas pozbawiono gotyckiej szafy.

Z 1840 r. pochodzi najstarsza publikowana wzmianka o ołtarzu. Franz Kugler w książce poświęconej sztuce Pomorza ubolewa, że fragmenty tego znakomitego dzieła wraz z dużym krucyfiksem i figurą św. Piotra tak są złożone w przedsionku nowego kościoła, że tworzą wąską alejkę dla wchodzących. Niezbyt szczęśliwe ułożenie tłumaczy, zdaniem autora, stopień zniszczenia płyt, zwłaszcza uszkodzenia większości nosów postaci. Spokrewnione stylistycznie z płytami krucyfiksu i figurę św. Piotra uznaje za dzieło jednego warsztatu⁷.

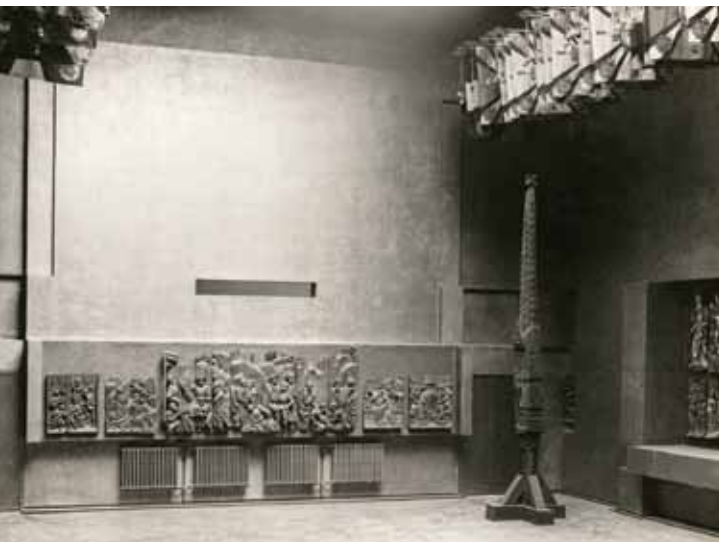
Płaskorzeźby ołtarza znajdowały się w kościele prawdopodobnie jeszcze w 1856 r., gdy powstały dwa rysunki ukazujące sceny *Modlitwa w Ogrójcu* i *Złożenie do grobu* autorstwa Carla Johanna Bogisława Lüdecke'go (1826 – 1894), architekta pochodzącego ze Szczecina⁸. Lüdecke wykonał zapewne rysunki na miejscu, o czym świadczą podpisy autora, zawierające nazwę miejscowości Ückeründe i daty ich wykonania [10 czerwca i 30 października].

Przed 1900 r. ołtarz trafił do szczecińskiej kolekcji Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorza (Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertum-

skunde). Data przeniesienia ołtarza do Szczecina oraz ówczesne miejsce jego złożenia nie są znane. Hugo Lemcke informuje w swojej inwentaryzacji rejonu Ückeründe, że płaskorzeźby ołtarza wkryujskiego – niegdyś ustawione w wieży wejściowej kościoła – oraz figura św. Piotra znajdują się obecnie w zbiorach muzealnych w Szczecinie. Lemcke wspomina również, że krucyfiks wymieniony przez Kuglera zaginął, podobnie jak figura św. Pawła [sic!]¹⁰.

Zbiory Towarzystwa Historii i Starożytności częściowo złożone były w południowym skrzydle zamku szczecińskiego¹¹. Wśród „starożytności” widocznych na archiwalnych fotografiach sali zamkowej nie ma, niestety, płaskorzeźb z Wkryujścia¹².

W latach 1907-1913 zostało wybudowane Muzeum Miejskie w Szczecinie (Stadtmuseum). Na parterze w północnej części gmachu eksponowane były zbiory Towarzystwa, w tym płaskorzeźby z Wkryujścia wraz z figurą św. Piotra. Zgodnie z zachowaną dokumentacją fotograficzną ekspozycji z około 1914 r., wszystkie obiekty przywiezione z Wkryujścia ustawione były w dwóch rzędach, jeden nad

„Duża sala”, fragment ekspozycji Prowincjonalnego Muzeum Starożytności w Szczecinie [Provinzialmuseum Pommerscher Altertümer] z płaskorzeźbami ołtarza z Wkryjścia, ok. 1929 r. Fot. Archiwum Fotograficzne Muzeum Narodowego w Szczecinie

Płaskorzeźby ołtarza i figura św. Piotra z Wkryjścia na ekspozycji Muzeum Miejskiego w Szczecinie [Stadtmuseum], ok. 1914 r. Fot. Archiwum Fotograficzne Muzeum Narodowego w Szczecinie

drugim, na podeście i ściennej półce (il. 2). Trzy większe płyty – pierwotnie zapewne z centralnej części ołtarza – zawierające sceny: *Niesienie krzyża*, *Ukrzyżowanie* i *Zdjęcie z krzyża*, ustawione były obok siebie na górze wraz z mniejszymi scenami: *Modlitwa w Ogrójcu* i *Zestanie Ducha Świętego* po bokach. Pozostałe płaskorzeźby złożono poniżej, gdzie na końcu, po prawej stronie, stała również figura św. Piotra. W tym ustawieniu aspekt rekonstrukcji pierwotnej lokalizacji poszczególnych płyt, poza większymi – centralnymi, wyraźnie został pominięty. Zdjęcie archiwalne pierwszej ekspozycji, na którą trafiły rzeźby, ukazuje nam również ich stan zachowania. Mniejsze płaskorzeźby o kształcie zbliżonym do kwadratu posiadają podstawy na grubości bloków, z których je wyrzeźbiono. Dwie z nich, *Biczowanie* i *Zmartwychwstanie*, już wówczas zachowane były potowicznie, przetrwała jednak najważniejsza z postaci przedstawionych – całopostaciowy wizerunek Chrystusa *en face*. Niemal wszystkie płaskorzeźby noszą ślady pionowych pęknięć, zapewne spowodowanych sposobem opracowania rzeźb głęboko drążonych w płycie, przy zachowaniu niemal pełnoplastycznych wizerunków i jednocześnie cienkiej warstwy tła. Duże straty poniosły płyty centralne, które ścięto na wysokości 30-40 cm w dolnej partii tak, że postaci tam występujące pozbawione zostały stóp, zaś w scenie: *Zdjęcie z krzyża*, z figury Chrystusa złożonej pod krzyżem ocalała jedynie górna partia tułowia. Zgodnie z opinią współczesnych konserwatorów, ścięcie dolnych partii płyt było nieuniknione ze względu na degradację wywołaną czynnikami biologicznymi w trakcie długotrwałego namakanie drewna oraz brakiem możliwości zabezpieczenia tych fragmentów znanymi ówczesnie

środkami i metodami¹³. Jednak największą stratą zdają się być krzyże z Golgoty w scenie *Ukrzyżowanie*, po których zostały tylko ślady w formie otworów montażowych.

W 1927 r. zbiory Towarzystwa Historii i Starożytności przeniesiono do utworzonego w dawnym Pałacu Ziemstwa Pomorskiego (Pommerschen Landsmannschaft) Prowincjonalnego Muzeum Starożytności (Provinzialmuseum Pommerscher Altertümer), w 1934 r. przekształconego w Pomorskie Muzeum Krajowe (Pommersches Landesmuseum). Zgodnie z pierwszym przewodnikiem muzealnym z 1928 r., spisany przez Otto Kunkela, fragmenty ołtarza umieszczono w tak zwanej dużej sali, na parterze budynku, wraz z innymi zabytkami sztuki dokumentującymi historię Pomorza¹⁴.

Fotografie archiwalne z około 1929 r. ukazują płaskorzeźby wkryjskie na ekspozycji w nowoutworzonym Prowincjonalnym Muzeum Starożytności (il. 3). Siedem płyt, w tym trzy centralne, zawieszono w jednym rzędzie na blokowej ścianie. Kolejne, z mniejszych przedstawień, *Pojmanie Chrystusa* i *Biczowanie* umieszczono w innej części sali, w niszach ściennych, przy czym płaskorzeźba z *Pojmaniem*, przepłowiona wzdłuż, rozmieszczona została w dwóch odrębnych miejscach – w narożniku sali i wraz z innymi rzeźbami gotyckimi (il. 3, po prawej stronie). Niestety, ani opis Kunkela, ani zdjęcia nie przekazują informacji o lokalizacji dwóch pozostałych płyt z fragmentem *Zmartwychwstania* i *Zestania Ducha Świętego* oraz figury św. Piotra. Biorąc jednak pod uwagę fragmentaryczność dokumentacji wystawy i brak konsekwencji w grupowaniu obiektów na ekspozycji można przyjąć, że wspomniane fragmenty były tam również obecne.

W okresie II wojny światowej większość zbiorów kolekcji Towarzystwa Historii i Starożytności ewakuowano i umieszczano w różnych miejscach na terenie Pomorza. Pośpiesznie pakowane w tym niespokojnym okresie rzeźby z Wkryjścia trafiły w różne miejsca. Świadczy o tym fakt, że tylko część z nich została odnaleziona przez polskie służby konserwatorskie, które akcję zabezpieczenia ocalałych po wojnie obiektów na nowoprzyłączonych do Polski terenach Pomorza rozpoczęły już w 1945 r. Siedem płyt przekazano do zbiorów późniejszego Muzeum Pomorza Zachodniego, od 1970 r. Muzeum Narodowego w Szczecinie. Niestety, cztery pozostałe płaskorzeźby, w tym trzy centralne sceny: *Niesienie krzyża*, *Ukrzyżowanie* oraz *Zdjęcie z krzyża* – *Optakiwanie*, uznane zostały za zaginione i umieszczone na liście strat wojennych, tworzonej w latach 50. przez Dariusza Kaczmarzyka. Jak pisze autor spisu, zanim pełny tekst trafił do druku, ZSRR w ramach akcji przeprowadzanych w okresie odwilży, zwrócił Polsce liczne dzieła „odnalezione i uratowane” przez Armię Czerwoną. W 1956 r. Muzeum Pomorza Zachodniego odzyskało 25 rzeźb, wśród nich znajdowały się uznane za zaginione płaskorzeźby wkryjskie ze sceną *Optakiwania* i *Pojmania*¹⁵. W książce Kaczmarzyka, która w ostatecznej formie, po wykreśleniu zwróconych obiektów, ukazała się w 1958 r., wciąż jako zaginione pozostały dwie duże kwatery ołtarza¹⁶. Nieznane są losy pominiętej w spisie Kaczmarzyka figury św. Piotra, która zaginęła bezpowrotnie.

Wydawało się, że niemożliwe jest odnalezienie pozostałych brakujących płaskorzeźb ołtarza. Tymczasem, zupełnym przypadkiem, odnalazły się one w Rydze! Profesor Uwe Albrecht, przebywający we wrześniu 2001 r. na konferencji w tamtejszej

